

Berkûk ve Burcî Memlûklerin Saltanatı Ele Geçirmesi

Berkûk, el-Eşref Şabân'ı tahttan indiren ve Memlûk Devleti'nin dizginlerini yeniden Yelboğa memlûklerinin eline veren hareketin liderliğini yaptı. Berkûk, bunu yaparken sadece Yelboğa memlûklerine yardım etmedi. Aynı zamanda el-Burciyye'ye de saltanat yolunu açtı. Çünkü kısa bir müddet sonra el-Burciyye, Berkûk'un liderliğinde saltanatı ele geçirdi. Dolayısıyla Berkûk, el-Memâlîk el Burciyye (Burcî Memlûkler veya el-Memâlîk el Çerâkise/ Çerkez Memlûkleri) hâkimiyetinin kurucusu olmuştur.

Kaynaklar Berkûk'un Çerkez asıllı olduğunu, esir tüccarları tarafından Mısır'a getirildiğini, 1363 yılında Yelboğa'nın onu satın alarak bir müddet sonra azat edip memlûkleri arasına kattığını kaydederler. Berkûk, 1377'de el-Eşref Şabân'ın katledilerek el-Mansûr Ali'nin sultan ilân edilmesiyle biten hâdisede büyük pay sahibi olmuş ve bunu takip eden olaylar esnasında süratle terfî etmeğe başlamıştır. Nitekim önce *tablhâne* emîri arkasından da *emîr-i mi'e* (yüzlük emîri/yüzbaşı) oldu.

Berkûk'un niyetlerinden korkan bazı Türk ümerâsı, Kalavun ailesinden birisini sultan ilân ettiler. Berkûk bu teşebbüsü boşa çıkardığı gibi bir adım daha atarak kendisi *atabekü'l-asâkir* olurken arkadaşı Berke de büyük *reis-i nevbe* oldu. Yelboğa en-Nâsırî'ye gelince o da Trâblus nâibliğine gönderildi. Tarihçinin dediğine göre "artık herkes iki kişiye gidip geliyordu". Bunlar Berkûk ve Berke idiler. Fakat Berkûk, bütün gidişatı altüst edebilecek bir isyanla karşılaştı. 1379 yılında Çerkez emîrlerinden birisi olan İnal el-Yûsufî, Berkûk ve Berke'ye karşı isyan etti. Ancak Berkûk zor da olsa bu ayaklanmayı bastırdı.

Berkûk ve Berke arasındaki münasebetlerin de her iki emîrin birbirinden kurtulmayı düşünecekleri noktaya varması tabii idi. Bu yüzden Berkûk, Berke'den kurtulmayı düşünmeye başladı. Fakat önce Berke aleyhinde kamuoyunu hazırlamalıydı. Bunu sağlamak için bazı vakıf arazileri alarak adamlarına dağıtması için Berke'yi teşvik etti. Bu ise başta şeyhülislâm olmak üzere ulema ve halkın, Berke'ye karşı çıkmasına sebep oldu. Diğer taraftan kendisi ise Berke'nin hapsedtiği kişileri salıvererek halka yaklaşmaya başladı. Berkûk, liderleri Berke'nin uzaklaştırılmasının, Türk Memlûklerinin isyanını davet edeceğini çok iyi bildiği için, muhtemel bir savaşta kendi tarafını kuvvetlendirecek tedbirler almaya başladı. Böylece askerler iki kısma ayrıldılar: Bir tarafta Berkûk taraftarı Çerkezler ve diğer tarafta da Berke taraftarı Türkler. Artık iki taraf arasında çatışma kaçınılmaz hâle gelmişti. Nitekim 1380 yılında bu çatışma vuku buldu. Berke yakalanarak katledildi.

Berke'nin bertaraf edilmesinden bir kaç ay sonra Sultan el-Mansûr Ali vefat etti. Fakat Berkûk, bir müddet daha beklemeyi münasip gördü. Ali'nin yerine kardeşi Hacı'yı sultan yaptı. Hacı, on bir yaşında bir çocuktur. Öyle anlaşılıyor ki Berkûk, liderleri Berke'nin başına gelenleri hazmedememiş olan Türk Memlûklerinin gücünü kırmadan kendisini sultan ilân etmeyi doğru bulmamıştır. Bu sebepten Berkûk kendisini sultan ilân etmeye cesaret edemedi. Türkleri büyük görevlerden uzaklaştırarak yolundaki engelleri kaldırmaya devam etti.

Sultan Hacı'nın on bir yaşında bir çocuk olması sebebiyle devlet işlerinin üstesinden gelemeyeceği açıktı. Bu sebeple Hacı, Berkûk ile müşterek olarak devlet işlerini yürüteceklerdi. Bu, Berkûk'un sadece büyük emîr (*atabekü'l-asâkir*) olmayıp sultanın vasisi sıfatıyla en yüksek söz sahibi olarak işleri yürütmesi demektir. Berkûk, bu sıfatı ile elindeki geniş salâhiyeti kullandı ve büyük görevleri kendi memlûk ve taraftarları ile doldurdu. Öte yandan bazı vergileri kaldırıp

ayarında ve vezninde düzenlemeler yaparak parayı kıymetlendirdi. Böylece bir taraftan iktisadi durumu düzeltirken öte yandan da halkın gönlünü kazanmaya ve kendisini halka sevdirmeye başladı.

Bu sıralarda Türk Memlûkleri ise Berkûk'un nüfuzunun artışını endişeli bir şekilde takip ediyorlardı. Onlar Berkûk'un saltanatı ele geçirmesi hâlinde kendilerinin zerre kadar nüfuzlarının kalmayacağını çok iyi biliyorlardı. Bu sebepten Türk Memlûkleri, Berkûk'u öldürmek için bir suikast hazırladılar. Bunların başında Ayıtmış bulunuyordu. Bu suikastın başarısızlığı, Türk unsurun zevalinin ilânı ve Çerkez Memlûklerinin ikbalinin habercisiydi.

Fakat Berkûk bu son adımı atmaktan çekiniyordu. Kendisine yakın olan emîrler bunu hissederek onun tahta oturmasını temin edecek adımları kendilerinin atmaları gerektiğine inandılar.

el-Melik ez-Zâhir Ebû Sa'îd Seyfeddîn Berkûk b. Anas (1382-1399)

Olaylar Berkûk'un lehine gelişti. Yardımcılarından ikisi sultan es-Sâlih Hacı'nın yanına giderek üzerindeki saltanat alâmetlerinden tecrit ettikten sonra ailesinin kalmakta olduğu eve götürdüler. Hemen halife ve din adamları, ulemâ, ümerâ ve kadılar getirtilerek Berkûk'a sultan olarak biat edildi ve kendisine *ez-Zâhir* unvanı verildi (26 Kasım 1382).

Berkûk'un 1382 yılında sultan olmasıyla Kalavun hanedanının hükümdarlığı da bitti. Aynı şekilde Türk Memlûklerinin hâkimiyeti de sona erdi. 1517 yılındaki Osmanlı fethine kadar devam edecek olan Çerkez Memlûkleri devri başladı.

Berkûk, Mısır'daki Çerkez Memlûklerinin ilk sultanı olması hasebiyle, onun Türk Memlûklerine düşmanca bir tavır alması bekleniyordu; fakat o, büyük bir basiret göstererek saltanatının ilk zamanlarında Türklerin de gönlünü hoş etme yolunu takip etti. Bunun bir neticesi olarak nâibü's-saltana olan Yelboğa en-Nâsirî'yi bu görevden azledip Halep valiliğine gönderirken bir Türk Memlûkü olan Sudun'u da nâibü's-saltana tayin etti.

Fakat Berkûk, bu siyasetini uzun müddet devam ettirmedi. İşler yoluna girdikçe, tedricî biçimde Türk Memlûklerinin zararına olmak üzere büyük görev ve ıktaları Çerkezlere olanlara vermeye başladı. Onun bu siyaseti saltanatı müddetince devam edecek pek çok isyanlara sebep oldu. Bunlardan birisi Elbistan Nâibi Altınboğa'nın 1382 yılındaki isyanıdır. Altınboğa, Türk asıllı idi ve "Hükümdarı Çerkez olan bir devlette ben olmam" diyerek isyan etmişti. Ancak onun bu isyanı, beklenen desteği görmediği için başarısızlıkla neticelendi ve İlhanlılara sığındı.

Berkûk, Altınboğa'nın isyanını henüz bastırmıştı ki, bu sefer de karşısında Halîfe el-Mütevekkil Alellah'ı buldu. Kâhire'deki Türk ümerâsı Berkûk'u öldürerek el-Mütevekkil'i sultan ilân etmek için bir suikast hazırlamışlardı. Fakat Berkûk, bu suikastı daha başlamadan ortaya çıkararak el-Mütevekkil'i hilâfetten azledip onun yerine el-Vâsık Billah'ı hilâfete getirdi. Bu andan itibaren Türklere karşı da şiddet politikası takip etmeye başladı. Bu tehdit karşısında Yelboğa memlûkleri ile el-Eşrefiyye Memlûkleri birlikte hareket etmeye başladılar. Bu anlaşma 1388 yılında büyük bir isyan şeklinde patlak verdi. el-Eşrefiyye Memlûklerinin lideri Malatya Nâibi Mintaş; Yelboğa memlûklerinin reisi ise Halep Nâibi Yelboğa en-Nâsirî idi.

Berkûk, Suriye şehirlerinin kendi hükmünden çıkıp asi ordunun Mısır yolunda başarılar kazanarak ilerlemekte olduğunu duyunca çok üzüldü. 1389 yılında kendi ordusunun yenilmesinden sonra durumu daha da kötüleşti. Bu esnada bir de ülkeyi perişan eden veba salgını baş göstermişti. Sonunda bir çıkış yolu göremeyen Berkûk, askerlerinin arkasından ağlayarak çıktı ve bir terzinin evinde saklandı. Aynı sırada Yelboğa'nın askerleri de Kâhire'ye girip Kale'yi ele geçirdiler.

Memlûklerde adet olduğu üzere Yelboğa'nın kendisini sultan ilân etmesi bekleniyordu. Çünkü o, Berkûk'un tahttan indirilmesinde en büyük pay sahibi idi. Fakat o, el-Eşrefiyye Memlûklerinden, Türklerin muhalefetinden korktuğundan Hacı'yı sultan ilan etti (2 Haziran 1389). Ona el-Mansûr lakabı verildi. Hâlbuki onun ilk saltanatındaki lakabı en-Nâsır idi.

Berkûk'a gelince, o da yakalandı. Fakat öldürülmesi durumunda Çerkez Memlûklerinin intikam alacaklarından çekinildiği için el-Kerek'e sürüldü. Fakat çok geçmeden Mintaş ile Yelboğa arasında ayrılık baş gösterdi. İki arasındaki mücadele esnasında talih bir kere daha Berkûk'un yüzüne güldü. Önce el-Kerek halkı ona sultan olarak itaat etti (1389). Suriye ve Mısır'daki Çerkezler de Berkûk'un etrafında toplandı. Onlardan bir ordu teşkil eden Berkûk, el-Kerek'ten Dımaşk'a yürüdü.

Mintaş, Yelboğa ile olan mücadelesinde galip geldi ise de buna sevinemedi. Şakhab'da cereyan eden savaşta (2 Ocak 1390) halife ve Hacı'nın kendi safında olması Mintaş'a fayda vermedi. Üstelik sultan ve halife, Berkûk'un eline geçtiler. Savaştan hemen sonra Hacı, Berkûk için tahttan feragat etti. Başta halife olmak üzere orada bulunan ümerâ, *kuzât* ve diğer ileri gelenler Berkûk'a sultan olarak biat ettiler. Kâhire'ye dönen Berkûk, Kale'de tekrar bağlılık yemini aldı (1 Şubat 1390).

Bu ikinci saltanatı (1390-1399) esnasında Berkûk, Türk Memlûklerinden çoğunu bertaraf etti. Yelboğa ve Mintaş'ı ortadan çıkararak durumunu kuvvetlendirdi.

Berkûk'un ikinci saltanatı esnasında karşılaştığı meseleler sadece Türk memlûk ve ümerâsının çıkardığı isyanlar değildi. 1394 yılında Suriye ve Mısır'daki Araplar da tehlikeli bir isyan çıkardılar. Bu Arapların amacı hilâfet ve saltanatı ele geçirmektir. Berkûk komployu öğrenerek hareketin elebaşlarını yakaladı ve Arapları da yola getirdi.

Türk Memlûklerinin ve Arapların çıkardığı isyanları bastırarak iç tehlikeleri başarı ile bertaraf edip Mısır ve Suriye'de hâkimiyetini pekiştiren Berkûk, bu sefer de bir dış tehlike ile karşılaştı. Sadece Berkûk'un tahtını değil, bütün Memlûk Devleti'ni tehdit eden bu tehlike Timur Tehlikesiydi.

Timur'un, 1386 yılında Tebrîz'i ele geçirip ertesi yıl Urfa'yı tahrip etmesi üzerine Mardin, Bağdâd ve diğer yerlerin hâkimleri Berkûk'a mektup yazarak bu yeni tehlike karşısında ondan imdat istemişlerdi. Fakat süratle hareket eden Timur, 1393 yılında Bağdâd'ı ele geçirmiş ve Suriye'de Memlûkler ile komşu olmuştu. Böylece Memlûk Devleti ile Timur arasındaki çatışma çok yaklaşmış bulunuyordu. Nitekim çok geçmeden Timur, Berkûk'a tehdit dolu bir mektup gönderdi. Berkûk, Timur'un tehditlerine kulak asmayarak elçisini öldürttü. Fakat tedbiri de elden bırakmayarak bu tehlikeyi karşılamak için bir taraftan Osmanlılar ve diğer taraftan da Türkmenler ile ittifaklar akdetmeye başladı.

Öte taraftan Memlûkler ile Timur arasında vuku bulması kaçınılmaz olan çatışmayı geciktiren mühim bir sebep vardı. Timur bir taraftan fethettiği geniş topraklar üzerinde

hâkimiyetini sağlamaya çalışırken diğer taraftan Hindistan'a hücum ederek yeni bir cephe daha açmıştı. Bu esnada Berkûk'un yapabildiği yegâne iş Timur'un, Hindistan'da bulunmasını fırsat bilerek, Sultan Ahmed b. Üveys'e Bağdâd'ı geri alması için para, asker ve teçhizat vererek onu, orada kendisine nâib yapmasıdır. Nitekim bu yardımlar sayesinde Sultan Ahmed Bağdâd'ı ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Bunun neticesinde Bağdâd, Memlûk Devleti'ne tâbi olmuş ve orada Berkûk adına sikke basılmıştı. Bu yeni durum Memlûk Devleti'ne büyük nüfuz ve şöhret sağlamasına rağmen, Timur 1399 yılında süratle Yakın Doğu'ya döndü. Fakat bu sıralarda Berkûk öldü (20 Haziran, 1399).

el-Melik en-Nâsir Zeyneddîn Ebussâdât Ferec b. Berkûk (1399-1405) (I. Saltanatı)

Berkûk, ecelinin yaklaştığını hissedince halife, kadılar ve ümerâyı toplayıp kendisinden sonra oğullarına sultan olarak biat etmelerini istemişti. Bunlar Ferec, Abdulaziz ve İbrâhîm idiler. Bu üç oğul birbiri ardından veliaht kabul edildiler. Berkûk oğullarına vasi olarak Atabekü'l-Asâkir Ayıtmiş'i tayin etmişti. O ölünce büyük oğlu Ferec'e biat edildi (20 Haziran, 1399).

Daha önce de söylenildiği gibi, Memlûkler saltanatın verasetle intikali esasına inanmadıkları için Berkûk'un ölümünden sonra henüz on iki yaşlarında bulunan oğlu Ferec'in sultan olmasını fırsat bilen ümerâ tahtı ele geçirmek için birbirleriyle çekişmeye başladılar. Bu çekişmelerden bunalan Ferec tahttan feragat ederek (22 Eylül, 1405) bir gece Kale'den inip Kâhire'de saklandı. Onun bulunamaması üzerine ümerâ diğer kardeşi Abdulaziz'i Sultan ilân ettiler.

Ferec'in bu birinci saltanatı esnasında Timur'un, Suriye'ye hücumundan başka dikkate değer mühim bir hadise yoktur. Timur Sivas, Maraş ve Ayntab (bugünkü Gaziantep) şehirlerini tahrip ettikten sonra Suriye hudutlarına dayanmıştı.

Memlûkler, Timur'un Haleb'in kendisine teslim edilmesi isteğine kulak asmadılar. Suriye'deki nâibler, mukavemet için bir araya geldiler ise de Timur, Haleb'de onlara ağır bir darbe indirerek şehri yağma ve tahrip etti (1400 Ekim sonu). Küçük sultan Ferec, beraberinde halife ve kadılar olduğu hâlde ordusunun başında Timur'a karşı yürüdüyse de 1400 yılı sonlarında Timur, Dımaşk yakınlarında Memlûklere ağır bir darbe daha vurdu. Dımaşk'a girerek şehri yağma ve talan etti. Bunun üzerine Ferec Timur'un dikte ettiği şartlarla barış yaptı. Timur'un 1405 yılında vefatı üzerine Suriye ve Mısır'ı tehdit eden tehlike de ortadan kalkmış oldu. Ümerâ arasındaki çekişmelerden bunalan Ferec altmış dokuz gün süren bir fasıladan sonra tekrar sultan ilân edildi (28 Kasım 1405).

Ferec'in, yedi yıl süren bu ikinci saltanatı da (1405-1412) tamamen iç isyanlar ve karışıklıklarla doludur. Ülkenin dört bir tarafında ve özellikle Suriye'de karışıklıklar arttı. Haleb Nâibi Cekem, kendisine el-Âdil lakabını vererek sultanlığını ilan etti ise (17 Şubat 1407) de iki ay sonra öldürüldü. Bu sefer Dımaşk Nâibi Nevruz ile Trâblus nâibi Şeyh birleşerek Ferec'e karşı isyan ettiler ve neticede Ferec'i yenerek ele geçirip öldürmeye muvaffak oldular. Fakat iki emîr arasındaki rekabet sebebiyle Halife el-Müsta'in Billah, Sultan ilan edildi (7 Mayıs 1412).

el-Melik el-Mü'eyyed Ebu'n-Nasr Seyfeddîn Şeyh el-Mahmûdî (1412-

1421)

Halife el-Müsta'în Billah'ın sultan ilan edilmesi, Şeyh ile Nevrûz arasındaki durumun açıklığa kavuşması için geçici bir tedbirden başka bir şey değildi. Esasen hilâfetin Baybars tarafından Mısır'da yeniden tesisinde (1262) hiçbir rolü olmayan Abbâsîlerin, Memlûk Devleti'nde de bir ruhani lider ve merasim adamı olmaktan başka fonksiyonları yoktu. el-Müsta'în Billah hem halife hem de sultan unvanını taşıyan ilk ve son örnektir. Nitekim Şeyh'in altı ay sonra, el-Müsta'în'i hal edip, el-Mü'eyyed lakabıyla sultan olduğunu görüyoruz (7 Kasım 1412). Dımaşk Nâibi Nevrûz, Şeyh'e isyan etti ise de Şeyh Suriye'ye yaptığı bir seferle bu kuvvetli ve inatçı rakibinden kurtuldu (10 Temmuz 1414).

Şeyh'in saltanatı esnasında, güney ve güneydoğu Anadolu'daki Türkmen beylikleri Memlûk Devleti'nin itaatinden çıkmaya teşebbüs ettiler. Fakat Şeyh, yaptığı iki seferle onları tekrar Memlûk Devleti'ne tâbi hâle getirdi. Bu arada Karamanoğullarına hususî bir ehemmiyet verildiğini ve Şeyh'in oğlu İbrâhîm kumandasında bir ordunun Konya'ya kadar uzanan bir sefer yaptığını (1419), Konya'da Şeyh adına hutbe okunup sikke kesildiğini ve Memlûk nüfuzunun bu devirde Kayseri'ye kadar uzadığını görüyoruz.

Şeyh'in vefatı üzerine (13 Ocak 1421) kendisine halef olarak ümerâdan biat aldığı oğlu Ahmed'in vasisi olan Tatar, kısa zamanda bu küçük çocuğu hal ederek saltanatını ilan etti (29 Ağustos 1421). Fakat Tatar'ın da saltanatı uzun sürmeyip kısa bir müddet sonra öldü (30 Kasım, 1421). Tatar okumayı çok severdi. Türkçeye olan düşkünlüğü sebebiyle sadece Türkçe kitaplardan oluşan bir kütüphane kurmuştu. Bazı dini ve tarihi eserleri Türkçeye tercüme ettirmişti. Tatar'ın vefatından sonra sultan ilan edilen oğlu Muhammed ise vasisi Barsbay tarafından hal edildi (1 Nisan 1422).